

ДРУГИ ДАН СИМПОСИОНА

(8. фебруар)

Протејереј Божидар Мијач

Литургија — фактор обнове црквеног живота

„Ево све ново творим” (Откр. 21, 5).

I

Црква као заједница, тј. скуп верних који прослављају Бога и живе по његовој светој вољи, најбоље се изражава и изграђује (усавршава, препорађа, узноси, обнавља) у светом богослужењу, односно његовом центру — Литургији. Литургија је основни, битни момент Цркве, без кога, у овоме своме виду, она, као таква, не може да постоји.

Отуда се учешће верника у Литургији (по квалитету и квантитету) узима као мерило и норма њихове активне и практичне припадности Цркви. Без овога учешћа био би, у многome, прекинут благодатни контакт са сакраментално-назидатељским дејствима Цркве. Ту би човек остао осамљен, изолован, оскудан, осиромашен, откинут као, по Христовом упоређењу, што се лоза отсеца од корена; човек без везе са Литургијом копни и духовно умире.

А баш то, учешће верника у литургијском животу, данас је у тешкој кризи. Могло би се, и требало, питати: колики је код нас проценат оних који редовно похађају Литургију? Немамо статистику о томе, али кад би је било, била би, сигурно, доста поразна. Многи храмови су веома слабо посећени, док други формално зјапе празни. Где је маса православног света за време служења Литургије? Узалуд звона звоне. Многи остају оглушени о тај свети зов. Празни храмови су израз и симбол празнине духовног, тј. правог, живота.

Но то, само учешће у Литургији, иако најопипљивији, није једини знак кризе (боље рећи: критичности) овога живота. Други, такође јако значајан и далекосежан, јесте у томе: да Литургија, и у колико је посећена, код многих посетилаца не постиже своју основну сферу живота и, кроз то освећење у Христу. Има доста посетилаца који се по светости, начину живота, етици, што из Литургије треба да произлази, не разликују много од непосетиоца: зли као и они, неправедни као и они, без љубави као и они — чине да Литургија на њима, а преко њих и на другима, остане без ефекта и плода, празна или, чак, да, колико се самих учесника тиче, постигне супротно дејство (што се увек догађа кад не постигне оно право). Иза фасаде једнога спољашње коректног учешћа у Литургији може се крити, у том случају, и нешто негативно (рецимо: лицемерје, оговарање, сплеткарење, политиканство и др.). Зато св. ап. Павле онима који су се тако понашали и учествовали при богослужењу каже: „Не могу вас хвалити, јер се не састајете (на богослужењу) на боље, него на горе” (I Кор. 11, 17). Кад се старозаветно учешће у богослужењу било етички срозало, Христос је бичем истерао из храма такве учеснике, рекавши: „Дом мој (тј. Храм) је дом молитве, а ви од њега начинисте пећину разбојничку” (Мт. 21, 13; упор. Дела ап. 6, 12—14). Само, дакле, долажење у храм, пасивно и механичко стајање у њему, или бављење нечим изван литургијске преображајности, није довољно: богослужење иде за тим да постигне у присутнима одређену благодатно-етичку сврху и квалитет, обнову живота. Зато су св. Оци (Златоуст, Василије Велики, Григорије Богослов, Исидор Пелусиот, и др.) Литургији у храму придавали високи обновитељски значај називајући храм са таквим садржајем „духовним лечилиштем”, „бањом препорођаја” и сл. Не треба се заваравати: чак и најбројније посећени молитвени скупови, премда као такви могу латреутички утицати позитивно на околину, што се бездушних учесника тиче (ако су и уколико су то), остају као спољашње вештачко светлугање на тмурној позадини зле и недуховне свакидашњице.

II

Узроци оваквом стању ствари свакако су многи и компликовани, али један од њих, можда и најважнији, јесте несхватање (односно, понекад, заборављање) праве суштине и карактера богослужења — Литургије у Цркви, чему се у овоме излагању мора посветити особита пажња.

Литургија је као што из самога појма произлази, креативно деловање. Ради се о нарочитом активном односу између Бога и човека, врсти корелације међу њима. Са Божје, објективне, стране по среди је дело благодати, продирање снага Царства Божјег да би присутни ушли у подручје њене моћи. Они ту могу бити (позвани су да буду) пренесени у круг оне светотајинске стварности, о којој Апостол каже:

„Али Бог, који је богат у милости, за премногу љубав своју, коју има к нама, и нас који бесмо мртви од грехова, оживе (обнови) с Христом и с њим васкрсе и посади на небесима у Христу Исусу” (Еф. 2, 4—6). Та стварност је, значи, пре свега литургијски већ отпочела, премда се, истовремено, као пуноћа (испуњење, остварење) још очекује (Лк. 13, 39). Литургија је с те стране сакраментални ток. Са човечје, субјективне, стране остварење обновитељске силе Литургије зависи и од самих учесника — са колико се усрдности, устремљености, вољног и молитвеног напора сежу према извору живота у Христу, колико се отварају дејству благодати Божје. Изразит је овде синергизам деловања. Продор божанских снага у човекову сферу живота не бива принудно, него кроз активно њихово усвајање, исповедање својих слабости и грехова, тежњом за усавршавањем и препородом. Литургија није само један спољашњи приказ, који би се могао мање или више неутрално посматрати, или церемонијал у коме би се могло механички учествовати, него унутарњи, духовни, преображајни догађај, доживљај.

Та чудесна догађајност Литургије испољава се, пре свега, у два битна момента: св. Причешћу (евхаристији) и проповеди. О чему се овде ради? Шта се догађа?. У оба момента збива се стваралачко Христово присуство, односно настајање његовог искупитељског дела у и међу учесницима литургијског молитвеног скупа. Могло би се питати како је ово могуће. Знамо да се Христос после Васкрсења узнео на небо и, како каже Символ вере, „сео с десне стране Оца”, тј. напустио свој земаљски вид постојања, отишао. Он је, при том, обећао ученицима да ће поново доћи у свет: „И тада ће (у време тог Другог доласка) угледати сина човечјега где долази на облацима са силом и славом великом (Лк. 21, 27). Али кад ће се ово догодити — не зна нико, чак ни анђели небески; једино Отац зна дан и час тог Христовог доласка (Мт. 25, 5). На ово има да се у вери и нади чека: „Стражите дакле, јер не знате у који ће час доћи Господ ваш” (Мт. 25, 42). Можда ће то бити сутра, можда кроз много година. Извесност доласка, али неизвесност времена. Потребна је у сваком случају будност. „Нека буду ваша бедра затегнута и свеће запаљене; и ви као људи који чекају господара свога да се врати са свадбе да му одмах отворе чим дође и куцне” (Лк. 12, 35—36). Ово чекање је за вернике испуњено тескобом, мукотрпношћу и невољама. „Предаће вас на муче и на судове и многи ће омрзнути на вас имена мога ради. И тада ће се многи саблазнити... И изићи ће многи лажни учитељи и превариће многе. И што ће се безакоње умножити, охладнеће љубав многих. Али који претрпи до краја благо њему” (Мт. 24, 9—13). Такав положај верника у очекивању поновног Христовог доласка, испуњен невољама у свету греха и зла, могао би бити очајан. Живети у свету без Христа страшно је. Неке секте, као на пр. адвентисти и разне струје хилијазма, и пребивају у очајању, у очајном очекивању Доласка, ради чега, у тескобној нестрпљивости стално произвољно одређују тај дан и час; биће, кажу, ове године и дана или оне године и дана. Толико пута су се у историји њихова очекивања изја-

ловила, њихове прогнозе изневериле. Али они, овде немају ништа до тог очајничког чекања. Други, пак, изгубивши веру и наду у Христов долазак, изгубивши стрпљење, не очекују више ништа и предају се, како каже Апостол, „стихијама овога света“, тј. греху. Они живе без Бога у свету. То су они, а таквих је можда данас највише, о којима св. ап. Петар говори: „У последње време доћи ће ругачи који ће живети по својим жељама, и говорити: где је обећање доласка његова? Јер од како оци помреше све стоји тако од почетка створења“ (II Петр. 3, 3—4).

Међутим, Христос је и у овоме међувремену у коме ми сад живимо, између Првог и Другог доласка, присутан у Цркви (Литургији), као што сам каже: „Нећу вас оставити сиротне; доћи ћу к вама“ (Јн. 14, 18), при чему не мисли на онај Последњи долазак, него на присуство сада и овде, што се јасно види из других, с овим у вези, речи: „Ево ја сам са вама у све дане до свршетка света“ (Мт. 28, 20), и: „Где се двојица или тројица скупе у моје име ја сам међу њима“ (Мт. 18, 20). Христос је Емануел — Бог међу нама, са нама, у нама.

То, такво, присуство Христово, остварује се у светим тајнама Цркве, а најпуније у св. Литургији, чији су основни моменти, као што смо видели, Причешће и проповед, који сачињавају језгро и домет свега осталог из чега се служба састоји (прозба, молитва пјеније), што би морали овде још ближе и прецизније назначити.

Христос је на Тајној Вечери установио св. тајну Причешћа, о чему је у Писму забележено: „И кад јебаху, узе Исус хлеб и благословивши преломи га, и даваше ученицима, и рече: узмите, једите; ово је тело моје. И узе чашу и давши хвалу даде им говорећи: пијте из ње сви; јер ово је крв моја новог завета која ће се пролити за многе ради отпуштења греха“ (Мт. 26, 27—28). Ово није само опис догађаја који се некад збио, него и опис начина Христовог реалног присуства како се и сада збива под видом хлеба и вина у св. Литургији. У моменту кад свештенослужитељ, призивајући Св. Духа на св. Дарове, изговара молитвене речи: „Учини овај хлеб часним телом Христа твога, а ову чашу часном крвљу Христа твога“ — вештаство хлеба и вина претвара се Духом Светим у истинско тело — и крв васкрслог Господа Исуса Христа (Посл. источних патријараха, чл. 17). Тако Христос, који ће доћи у слави, већ сад долази онима који се причешћују, и постаје за њих „живот“, као што сам Исус говори: „Ја сам хлеб живи који силази с неба; који једе од овога хлеба живеће на век; и хлеб који ћу ја дати тело је моје, које ћу дати за живот света“ (Јн. 6, 51).

Слично је, само на други начин, и са проповеђу у оквиру Литургије. И ту се ради о једном виду Христовог присуства кроз реч, што стоји у тесној вези са светим Причешћем (чини, будећи веру (Рм. 10, 14—17) причаснике достојним ове свете тајне). Проповед на Литургији, за разлику од осталих врста црквене речитости, није само извештај о Христовом животу и раду, или (само) излагање хришћанских догматских и моралних истина, (лекција, поука о нечему, предавање и сл.), већ, кроз све то и у свему томе, остварење јед-

ног, као што смо рекли, начина Господњег присуства (II Кор. 5, 20; Дела ап. 10, 44). Проповед је, како каже Бл. Августин, *mensa Verbi Dei* (трпеза речи Божје). Св. Јероним то још јаче истиче: „Хранимо се, каже он, његовим телом и пијемо његову крв не само у Причешћу, него и у читању (проповеди) Светога писма” (*Commentarius in Ecclesiastem*). Ориген упозорава да као што се пази на посвећени хлеб и вино да не падне са стола или се не обесвети, тако треба пазити и на слушање Речи Божје (Хомилије, PG. 12; слично и св. Атанасије Велики и др.).

У Причешћу и проповеди ради се, дакле, о Христовом животно-творном присуству, што је, као што смо видели, повезано једно са другим: у Причешћу је Христос присутан под видом хлеба и вина, али његово препознавање и примање у вери — бива кроз проповед. Тако у Литургији оно будуће, што се у пуноћи чека о Другом доласку, већ је, посредством Св. Духа, међу нама и у нама — живо-творни Господ Христос.

III

Али ово присуство Господње није нека затворена мистерија, која би се садржала само у духовном (психичком) доживљају, молитвеном ускићењу, екстази и сл., већ има далекосежна практично-етичка дејства. Литургијски утицај, као Христово присуство у људима и међу људима, јесте, сила која делује и модификује људску егзистенцију. Литургија се не обавља ради себе саме, већ ради оних који учествују у њој, ради њиховог усавршавања, обнове. Она је, читавом својом теономном структуром, Божја интервенција да се „свет спасе” (Јн. 3, 17), да „нико не погине него да имају живот вечни” (Јн. 3, 16). Ко учествује на Литургији, прима св. Причест и слуша (прима) реч Божју, коренито мења (може, треба да мења) свој положај, своје стање, јер тада постаје Божје дете (Рм. 8, 14, 16; Гал. 4, 6; I Јн. 3, 1), улази у ток Божје благодати као љубави која је „изливена у људска срца” (Рм. 5, 5), и која твори јединство Св. Тројице и људи (Јн. 17, 21—23). Карактеристично је, дакле, за литургијски акт да он није искључиво изоловано-индивидуални однос између Бога и човека, већ се, обнављајући оне којима је упућен, остварује у заједници (*κοινωνία*) са Христом и међу собом. Ту се грехом разбијена заједница између Бога и човека као и између људи понова успоставља, чини реалном. Христос је умро „да расејану децу Божју скупи у једно” (Јн. 11, 52). Ова „деца” у мистерији Литургије постижу, као што смо навели, јединство са Богом и међу собом. „Јер сви у једном хлебу (хлебу Причешћа али и хлебу речи Божје) имамо заједницу” (I Кор. 10, 17). Али не само Причешће и проповед, већ и сви богослужбени текстови и дејства (молитве, прозбе, песме, читања, радње) овом служе: њихова је тема преображајни живот читаве еклезије Еф. 6, 18; слично у Рм. 15, 30; Кол. 4, 3; I Сол. 5, 25; II Сол. 3, 1). Литургија је, тако и тиме, усмерена, трансформацијом спаси-

тељских снага и асимилацијом свега око себе, на раст створења у „ново створење” (II Кор. 5, 17), „праведности и светости” (Еф. 4, 24).

Литургија је, значи, фактор обнове целокупног црквеног живота. Тај живот под утицајем злих и богоборних струја стално слаби, копни, јењава, стропоштава се и троши, па треба да се непрестано и обнавља. Треба знати да нема светости једном за свагда постигнуте. Светост је као етички раст — процес, а не стање. Фарисејске мисли о стабилном савршенству илузорне су. „Нема праведна (уколико се мисли на лична, једном за свагда постигнута преимућтва) баш ниједнога” (Рм. 3, 16). Све бива грехом угрожено и подривено. Питање етичке исправности и савршенства за свакога је, и свагда, јако ризично и акутно. Онима који су једнолики, сиво једноставни и недраматични, који мисле да су већ постигли циљ, реч Божја, готово иронично, говори: „Ко мисли да високо стоји, нека се чува да не падне” (I Кор. 10, 12). Зато се Литургија, као обновитељска сила живота, и служи сваки пут изнова. Она је, по самом своме бићу и по тој упорној непрестаности, етички, светоетички, активна. Та етичност, халиеутика за обнову и постизање светости, огледа се пре свега у томе да је, под њеним дејством, уклоњена подела између сакралне (свете) и профане (световне) области живота код верника. Не може се више, у јуридикчко-фарисејском смислу (Мт. 23, 23), један круг живота, испуњен култским финесама, прогласити светим, док би други, све што је изван овога, тзв. обични живот, могао бити профано-грешним. Разлике у овом смислу не може бити. Живот је пред Богом једна целина, тоталитет. Читави живот, а не само један његов део, добија благодатно-религиозни садржај и оријентацију. Деобу на такве сфере ап. Павле жигосе као неправилну (I Кор. 11, 20—21). Еминентно литургијско је у исто време и еминентно свакидашње. Цео живот из литургијског учешћа као центра иде ка тоталној преданости, жртви у Христу: „Молим вас, дакле, браћо, милости Божије ради да дате телеса своја (значи, земаљски, свакидашњи живот као такав) у жртву живу, свету, угодну Богу: то да буде ваше духовно богомољство” (Рм. 17, 1). У чему је ближе и дотично та жртвена, конкретно-животна, литургијчност, Апостол даје сасвим јасан и прецизан, генералан одговор: „Не владајте се према овоме свету (свету греха и зла), него се промените обновљењем ума свога” (Рм. 12, 7). Баш, пре свега, тиме, етичким тоталитетом живота, православна Литургија као богослужење разликује се од богослужења незнабожачких религија, која су езотерично-апстрактна, одвојена од конкретног живота. У православном хришћанству свакидашње бива прожето литургијским. Ту се делујуће снаге искупљења упућују животној пракси. Ради се, наравно, о прожимању, а не о идентитету.

IV

Литургија као центар богослужења, према томе, није само један од фактора обнове црквеног живота, него, у овој обухватности, један једини. Нема обнове, унапређења, црквеног живота који би се

могао постићи изван овога центра, изван литургијско-богослужбеног дејства. Обнова је начин и степен самог литургијског живљења. Ради се о богоподобљу, обожењу човека, спасењу, што има свој основ и исход у Христу, у његовом крсту и васкрсењу, који се транспонује и реализује у литургијском благодатном теономно-андрономном акту. Ту се спасење од греха и зла не само проповеда и прокламује, него се и чини, збива, догађа. „Синови су Божји (само) они који су рођени (препорођени, обновљени) Духом Светим” (Рм. 8, 14). Светост се не може исхитрити појмовима и идејама, или ма каквим другим рационално-емпиријским средствима, васпитним методама, већ је то искључиво, у свим својим појавностима, плод Духа. „А род је духовни: љубав, радост, мир, трпљење, доброта, милост, вера, кротост, уздржање” (Гал. 5, 22—23). Иако се искуство Духа као извора новог живота доживљава у разним облицима живљења, оно је, у основи, увек исто: уместо греха и смрти, заосталости и застарелости, наступа напредак, нови живот. Црква, као ново створење, рађа се из Духа. Литургија је најеминентнији начин светог егзистирања у Цркви: ту се на чудесан начин формални скуп људи конституише као стварна света Црква Божја.

Неки основи у библијским текстовима (као и менења разних философских и социолошких праваца) да се етика може неговати и изван литургијске стварности само су привидно такви. Ово треба посебно објаснити. Дело Божје није ничим ограничено. „Дух веје где хоће”. Црква је отворена свим народима (Дела ап. 2, 5—11). „Бог може и од камена овога подигнути децу Аврамову (тј. децу вере)” (Мт. 3, 9). „Потенцијално Црква обухвата цело човечанство, јер је Христос примио на себе сву људску природу. Међутим, то не значи да је Црква емпирички већ свечовечанска, јер се споља она простира само на део човечанства” (Архиеп. Дмитровски Владимир). Христос је, конститутивно, после Вазнесења присутан у ужем кругу Цркве-литургије. Литургија је најизразитији начин те његове присутности. Светост постигнута изван Цркве има за сврху ширење Царства Божјег међу незнабожцима (Дела ап. 10, 44) као и, веома често, укоравања верника ради њиховог пренебрегавања црквено-литургијских средстава спасења у смислу Христових изобличавајућих речи: „Тешко теби, Хоразине! Тешко теби, Витсаидо! јер да су у Тиру и Сидону била чудеса која су била у вама, давно би се у кострети и пепелу покајали. Али вам кажем: Тиру и Сидону лакше ће бити у дан страшнога суда него вама” (Мт. 11, 21—22). Тако, у том смислу, треба разумети чињеницу да је Христос похвалио милостиво дело Самарјанина који није припадао официјелно-богослужбеној ортодоксији и ставио га тој ортодоксији насупрот. (Мислимо на упоређења и инсинуације које би могле из тога произаћи и за литургијску официјелност). Само Самарјаниново дело јесте благочестиво. Али ово треба разумети у оквиру конфликта који је настао између лажне фарисејско-богослужбене црквености и Христа. Христос је одбацио ту лажну црквеност, а не богослужење као такво. У тој црквености су форме биле изнад етике и свакидашњи живот је текао у раскорак са бого-

службеним током. Култ је постао директно супротан Богу. „Ви сте они који се градите праведни пред људима; али Бог зна срца ваша” (Лк. 16, 15). Христос је одбацио један богослужбени строј у коме су и кроз који су људи могли да се размећу својим дометима у лажној, формалној побожности, пренебрегавајући при том оно што је битно у богослужењу, обнову, препород (Мт. 21, 12—13). „Ови људи приближавају се к мени устима својим, али је срце њихово далеко од мене; узалуд ме поштују” (Мт. 15, 8—9). Такви „имају обличје побожности, али су се силе њезине одрекли” (II Тим. 3, 5). Наведено Христово чишћење храма има, у овом смислу, далекосежни симболички и реални значај: ту се обелодањује крај формалистичког богослужења и лажне црквености (Мк. 11, 17). У односу на причу о Милостивом Самарјанину не поставља се, више, питање о формалној ортодоксији — ортодоксално је оно служење Богу које се, остварено сакраментално у сједињењу с Христом, актуализира у свакодневном животу. Искључивост литургијског формирања новог живота, према томе, није доведена у питање.

Литургијска црквеност је у усавршавању заједнице у Христу и међу људима, где верни постају деца Божја *dia tis pisteos* (кроз веру), а не кроз саме форме богослужења и регуле закона. Према томе права обнова црквености је идентична са правом литургичношћу: обухвата цео живот верника у смислу речи св ап. Павла: „Тако и ви држите себе да сте мртви греху, а живи Богу и Христу Исусу Господу нашему. Да не царује дакле грех у вашем смртном телу, да га слушате у сластима његовим; нити дајите удова својих греху за оружје неправде; него дајите себе Богу, као који сте живи из мртвих, и уде своје Богу за оружје правде. Јер грех неће вама овладати, јер нисте под законом него под благодаћу” (Рм. 6, 11—14).

V

У овој светлости треба посматрати вредност и значај спољашњих форми и у новозаветној богослужбеној ситуацији. Јер оно што смо о томе навели, иако речено поводом старозаветних прилика, циља на црквено-литургијско стање уопште. Формализам је стална опасност и у Цркви као заједници оних који се окупљају на богослужењу.

Морамо одмах нагласити да је форма, као форма и израз једног садржаја наравно потребна и неопходна. Сакрални литургијски чин актуализира се преко одговарајуће, адекватне, форме, кроз њу. Бог се служи видљивом формом за своја невидљива дејства. То је модус литургијског оваплоћења. Једно пренебрегавање спољашње стране богослужења, благољепија (свега онога што тај појам обухвата) водило би својеврсном докетизму у богослужењу, лажном спиритуалитету. Богослужење, Литургија у Православној Цркви обавља се по утврђеном уставу, строју, прописаној структури, форми, што има основе у живом предању Цркве, његовом духовном и вечном

призивању. Богослужење се не може препустити произвољности обликовања, укуса или, чак, каприца неких духовних и менталних стања појединаца и група у разним црквеним епохама и приликама. Манипулације и импровизације у богослужењу нису допустиве.

Форма је неопходна и целисходна кад и уколико (а то је, објективно узев, увек) служи обновитељској сврси Литургије, њеном називању. Субјективно, међутим, као што смо донекле видели, није увек тако. Могућ је у пракси, а то нажалост често бива, законички и чисто формални однос према форми: њено фетишизирање као мистерије за себе, независно од њене обновитељске функције. Литургија може да се слуша коректно, а да се не схвата, а тиме и не прима, њена сакраментално-етичка акција — служење „у Духу и Истини” као *Logikí Latría* „логичка служба”, служба *Logos*-у и Смислу, у ствари спасењу у Христу. У овом случају форма је схваћена формалистички, одвојено од праве намере богослужбеног *típos*-а, супростављена самом литургијском обновитељском факту.

У оквиру формалне литургијске правилности могуће су не само у слушању, као што смо видели, већ и у служењу, што се чисто спољашне стране тиче, разне формалистичке девијације. Иако такви недостаци нису у стању да онемогуће сами чудесни литургијски чин, јер је он за њих недокучив, они, сваки на свој начин закриљују и умањују обновитељску делотворност. Најчешће су две такве, да тако кажемо, формалистичке деформације.

Прво, церемонијализам, театралност. Иако је Литургија, поред осталог, обзнанивање васкрсења и вечног живота, будућег (али под видом Причешћа и Речи и већ дошлог) Царства Божјег, па се тај динамизам може изразити проблеском онога долазећег сјаја у ритуалној торжествености, ипак тај церемонијални блесак мора бити и спутан сазнањем да Црква у овоме свету још пребива у печали притиснутости и расејања, а не већ у есхатолошкој пуноћи и тријумфу; она сад моли за долазак Царства и не може да се радује његовом дефинитивном поседовању. Та ситуација двострукости је перманентна и не може се избећи до Другог доласка. Целебрација, значи, није пука церемонија: Литургија је у том погледу више унутарњи трепет и усхит, сила преображаја, а мање (у извесном смислу и никако) спољашња помпа. Њен спољашњи сјај је само симболичан. Мора се стално водити рачуна о суштини ствари. Христос респектује обредне жртве, један спољашњи ритус, али ко их приноси, тј. узима учешћа у богослужењу, треба да се најпре помири са противником. Празновања без чињења добрих дела су просто бласфемија (Мт. 12, 1—2; Мк. 7, 1—5; Мт. 12, 14). Тежиште је постављено на преображајној, обновитељској страни службе. Не постоји неко чисто механичко, формално-церемонијално приближавање Богу. Нуминозни „*mysterium tremendum*” (религиозност без етичког дејства) сасвим је искључен. Зато хришћанско богослужење, насупрот незнабожачким култовима који су се одликовали церемонијалним блеском и етичком индиферентношћу, у спољашње-формалном погледу је доста штуро, скромно, што може и да саблазни недуховне људе. Још у Тертулијаново време

било је саблажњавање ове врсте, због чега је он писао: „Ништа им (тима који се тако саблажњавају) не изгледа тако страшно и невероватно као то, да се Бог служи тако простим средствима за свршавање свога божанског дела... Несрећно неверовање не допушта да се у Богу виде његове главне особине: једноставност и сила. Иначе каква би могла бити дела Божја ако не таква која превазилазе сваки разум”. Литургија, као и гоњени Христос, носи печат кенозе (понижености) (I Кор. 1, 27). А то значи да она не делује претежно својом формално-церемонијалном страном, него онагом Божјом, која је, кроз један скромни сликовито-симболички начин саопштавања, делатна.

Затим, естетизам. Лепота у богослужењу има своју примену, али она овде није сама себи циљ, већ је, и све формално, средство за што ефикасније дејство садржаја. Естетика има служећи карактер. Литургија је, с те стране, *cultus dulciae* (служећи култ) (Откр. 19, 10) — служење чуду Евхаристије и Речи у којима се дело Христово репрезентује. Зато је на пр. свето сликарство, иконопис, строго прописано, шематично — да би изван сваке произвољности и кичевости послужило богослужбеном логосу: гледалац се не задржава само на спољашњем утиску, него, гледајући у ликове небеског света, тежи преображају своје егзистенције, постизању светости и обожења. Тако и пјеније, музика, има, нормално, задатак да послужи бољој пријемљивости богослужбеног акта, а не естетском, макар и религиозном, уживању. Читава естетика храма и богослужења има искључиво инструментални значај. Јер сврха богослужења — Литургије јесте да се постојећи скуп присутних, кроз једну скромну обредност праћену и нормираним естетским средствима, уздигне у сакраменталну заједницу верујућих са Христом и међу собом, што се не постиже самим тим средствима, него, пре свега, разумевањем и прихватањем, усвајањем, дела Христовог. Потребно је то свесно определење, а не неко несвесно реаговање. Литургија није појава, која би се могла са мање или више допадања посматрати, већ животна, и животворна, стварност у којој треба учествовати.

Литургијска форма, значи, није пуки декоративни апарат, него средство за пројекцију божанског догађаја у нама и међу нама, за обнову живота. Безсилна је форма сама по себи — њоме се не може оживети камен, не може се смртни учинити бесмртним: само кад вечне божанске енергије, посредством и форме, уђу у човеково срце и душу могуће је добити вечни живот. Форма је релевантна као средство у посредовању благодати, али је ирелевантна ако је откинута својом етичком и латреутичком откинутошћу од те улоге.

VI

Важну улогу у обновитељској функцији Литургије има литург, свештени вршитељ службе, свештеник. Наравно, и ова улога, емпиријски узев, може бити само инструментална, јер је прави и аутен-

гични литург (minister principalis) сам Г. Христос „који је слуга светињама и истинитој скинији, коју начини Господ, а не човек” (Јевр. 8, 2; 7, 25; 9, 24; 1 Јн. 2, 1). Христос је, актуелно и виртуално, онај „који приноси жртву и који се приноси на жртву... Који умре и васкрсе, који је с десне стране Богу, а моли за нас” (Рм. 8, 34). Али Христос литургијски делује у Св. Духу преко Цркве, чији су посебни органи свештенослужитељи, мистагози. Нико, дакле, сам по себи, није дорастао посредовању Литургије, о чему, поред осталог, говоре литургијске молитве о опроштају грехова и слабости оних који служе, али, с друге стране, сваки ко је легитимно призван у службу, може то, постати (Мт. 7, 22; 8, 12). Бог се служи свештенослужитељем да изврши своју задаћу, служи се његовим својствима да постигне своју сврху.

Питање је — каква је улога тих свештеничких својстава у обновитељској мистерији Литургиона. Овде су се у теологији, а и у пракси, искристалисала два супротна (али, како мислим, подједнако погрешна) гледишта. По једном гледишту, које је радикално изражено још у књизи „Дидахе” 11, 8, 10: да „сваки који служи истини лажни је служитељ ако не испуњава оно о чему учи и служи”, улога литурга је до те мере важна и таквог је карактера да се служитељ такорећи идентификује са службом коју обавља; он, у том случају, би посредовао себи самом. Такво стапање је, свакако, пренаглашавање субјективних својстава у једном објективном делању Божјем. Тиме би се служба релативирала, сводила на аутономну остварљивост њеног актера, док је Литургија, као што смо видели, апсолутна и увек изнад њеног емпијског извршитеља. Друго гледиште, најизразитије истакнуто код руског теолога Барсова, сматра да је улога служитеља само формално-посредничка, скоро техничка, споредна, док је благодат, независно од личне вредности њеног посредника, искључива продуктивна сила назидаатељског литургијског чина. За литурга је значи, довољно формално-коректно обављање службе — остало је ствар Божја. Тиме би sluжење добило извесни практично-магијски карактер, што је супротно начину деловања Божјег у Литургији (и Цркви уопште).

Улогу личних својстава служитеља у обновитељској акцији Литургије не треба ни прецењивати ни потцењивати. Христолошки карактер службе, укорењеност у Христовом делу искупљења, омогућава њено светотајинско дејство, али тиме се не разара вредност подобности самог служитеља за ефикасност тога дејства. Служитељ је, истина само средство, али од подобности тога средства у многome зависи литургијски ефекат. Литург је у акту Литургије много више него пуко техничко оруђе. Он је, како Апостол каже, „*Oíkonomos mysterion* Теοῦ (пристав, стројитељ тајни Божјих)” (1 Кор. 4, 1). Догађај Литургије треба, пре свега, да обухвати њега самога и да га, кроз личну обнову, пренесе у нову димензију живота у Христу. Служитељ у догађају искупљења, чији је посредник, мора сам узети активног учешћа. Не може се литургисати пасивно, неутрално, без залагања и ревности. Посредник sluжења мора бити прожет садржајем службе, учесник нове стварности која је у Христу настала.

Лична својства се односе како на моралну тако и на интелектуалну сферу вредности. Јован Кронштатски из личног искуства говори о високим захтевима ове службе („Мој живот у Христу”), а св. Јован Златоуст сматра да је ова служба у том погледу „већа од анђелске” („Шест књига о свештенству”). Може се уопштено рећи да је битни квалитет личности литурга у делу Литургије да сам активно (свим својим бићем) стоји у ономе чему посредује. Од њега се очекује да буде оно што се означава речју „духовник”, пнеуматикос. Недуховност била би овде противречна и пагубна, као што (за такве) каже Апостол: „Ослањаш се на закон и хвалиш се Богом; познајеш вољу његову, и избираш што је боље, јер си научен од закона; мислиш да си воћ слепима, видело онима који су у мраку, наказатељ безумнима, учитељ деци, који имаш углед разума истине у закону. Учећи дакле другог себе не учиш; проповедајући да се не краде, крадеш; говорећи: не чини прељубу, чиниш прељубу; гадећи се на идоле, крадеш светињу; који се хвалиш законом, преступом закона срамотиш Бога” (Рм. 2, 17—23).

VII

Литургија је, својим устројством и силом тајне у себи (Еф. 3, 3—4; Кол. 1, 27), мисионарски оперативна. Ова мисија, као што се из већ реченог види, није само пропаганда, већ, претежно, обнова; њоме се обнавља застарели и ветхи живот света. Мисионарство у овом смислу инхерентно је самом мистеријуму службе. Кад се свршава Евхаристија и обзнањује Реч — мисија Цркве је на делу. Литургија није, као што смо видели, езотерична магија, у којој би се човек (религиозно, емоционално, естетски и др.) иживљавао, него извор обнове живота у Христу, и то не само за ужи круг учесника богослужења или нешто шири круг Цркве, него, потенцијално и по стварном домету, и за читави, сад ђаволом заведени и од Бога отпали, свет. Литургијско саборовање, дакле, није ту ради себе самога, већ, преко успостављања заједнице у Богу, ради њеног инфилтрирања у свет. Ради се о томе да „квасац” Цркве ускисели све „тесто” света.

Мисија у Цркви је христолошко-литургијски заснована. Христос није само Господ Цркве, већ и Господ (Господар) света. Христос је дошао да спасе свет. „Јер Богу тако омиље свет да је и Сина свога Јединороднога дао, да ни један који га верује не погине, него да има живот вечни. Јер Бог не посла Сина свога на свет да суди свету, него да се свет спасе крозањ” (Јн. 3, 16—17). Христос, којим је све створено (Кол. 1, 16), постављен је, по Васкрсењу и Вазнесењу, главом новог створења: Бог хоће да се све покори под ноге његове (Еф. 1, 20), помирујући у њему сва бића и успостављајући ново јединство грехом подељенога света: „Јер би воља Очева да се у њ усли сва пунина, и крозањ да примири све са собом, умиривши крвљу крста његова све, било на земљи или на небу. И вас који сте некад били одлучени и непријатељи кроз помисли у злим делима” (Кол. 1, 20—21).

Литургија је упућена целој свету у географском и социолошком смислу (свим људима са свим њиховим проблемима, искушењима, падовима и успонима) — ради рођења новог еона Божјег који ће заменити овај стари (Откр. 21, 4).

Црква успостављена као литургијска заједница, а то значи сви њени чланови, позвана је да на одговарајући начин шири границе Царства Божјег. Божја благодат, која прониће конкретни живот (посао, породица, друштво, држава) хоће да проникне читаву творевину Божју. Хришћани су позвани да прослављају Бога не само у храму, него и у свакодневном животу, како би се тиме мисија унапредила: „Прославите Бога у телима својим и у душама својим” (I Кор. 6, 20). Литургија својом структуром иде за тим да је њен учесник даље продужава читавим својим животом: „Да се прослави име Господа нашега Исуса Христа у вама и ви у њему” (II Сол. 1, 12).

Као илустрација оваког обновитељско-мисионарског деловања Литургије може добро послужити пракса читаве древне Цркве, која нам у овом (а и сваком другом) погледу служи као пример за угледање. Ту видимо на делу мисију као животно понашање.

За прве хришћане Литургија (наравно, тада ритуално сведена на основне компоненте) није била само центар молитвености, него и центар живота у свим његовим испољавањима. Активност богослужења није се исцрпљивала само култским актом у храму. Хришћани су се сматрали члановима еклезије (литургијске заједнице) и изван богослужбеног скупа. Свакидашње живљење, тамо где је појединац активан у своме световном положају, имало је обновитељско-литургијски карактер. Из успостављеног поралогичко-мистичког односа са Христом произлазило је целокупно понашање хришћана. Реализовала се реч Христова: „Будите у мени и ја ћу у вама. Као што лоза не може рода родити сама од себе ако не буде на чокоту, тако и ви ако у мени не будете” (Јн. 15, 4). Граница између литургијског и свакидашњег била је избрисана. Литургија је, с једне стране, била унета у обични живот, срасла са њим („И сваки дан беху заједно једнодушно у цркви и ломљали хлеб по кућама, и примаху храну у радости и у простоти срца” (Дела ап. 1, 46), а, с друге, животни, социјално-економски и други односи добили су богослужбено-благодатни карактер („А у народа који верова беше једно срце и једна душа; и ниједан не говораше за имање своје да је његово, него им све беше заједничко” (Дела ап. 4, 32). Литургија је обухватала сву област живота.

Када се живот, касније, компликовао, и, из разних узрока, настајала отступања од литургијског идеала, долазиле су, од стране најдуховнијих у Цркви, оштре опомене и упозорења о потреби успостављања животворно-обновитељског богослужења — Литургије, из чега би се могла конципирати једна читава литургијска теорија као упутство за праксу. Овде ћемо, без икакве систематизације, изнети само неколико таквих упозорења. Тертулијан: „Молитва треба да буде сједињена са извршавањем Божјих заповести да не би Гос-

под уклонио своје ухо од наших прозби као што се ми уклањамо од испуњења заповести". Бл. Јероним: „Ако славите Бога псалмима и химнама, треба да се у вашим срцима збива оно што изражава ваш глас". Св. Дионисије: „Раније смо имали мрачне храмове, а светле душе; сад имамо светле храмове, а мрачне душе. Раније смо имали дрвене чаше (причесне путире) а, златне презвитере; сада имамо златне чаше, а ништавне презвитере". Св. Златоуст: „Служење Богу не састоји се само из спољашњих форми, већ треба да се врши духовно, тј. да произлази из чистог срца. Зар може човека учинити блаженим само име хришћанско и зар је то довољно да га Бог учини изабраним својим? Нашта блудници целомудрено име? Каква је корист грешнику ако се назива слугом Божјим? Како ће избећи пакао подижући и украшавајући храмове ако међу вама нема истинске вере? Каква је корист ако читате Св. Писмо, а не држите оно што у њему налазите?". Бл. Августин: „Певање често утиче на телесно ухо, а занемарује духовни слух, због чега га треба избацити из Цркве и држати се савета Св. Атанасија који каже да треба певати скромно слично читању". Јерма у „Пастиру": „Пази, Јермо (говори му анђео), где има раскоши, тамо је лаж пред Богом". И томе слично.

Као што видимо први, и прави, хришћани су животворно славили, или настојали да славе, Бога, свесни да се слава Божја (δόξα τοῦ Θεοῦ) састоји у њеном откривењу палом створењу кроз реч и дело Божје. Прослављање је у ствари, наше учешће у есхатолошкој слави победе Божје над грехом и смрћу. „Слава Божја је, како каже Св. Иринеј Лионски, живи (тј. обновљени) човек". Христос није умро за себе, него за нас. Само онај који себе (телесно, греховно у себи) умртви и Бога стави у центар свога живота може се спасти и тиме како треба прославити Бога. Такво слављење је начин не само вербалног већ и егзистенцијалног мисионарства у литургијској обнови света.

VIII

Црквени живот, као и живот света, може се обновити искључиво литургијски. Али да би се он обновио потребна је, уколико се тиче њене људске стране, и обнова саме Литургије. Јер по тој својој страни она, као и све замањско, подлеже слабостима и кризама. Али ма колико то стање било слабо, увек је, по сили божанске тајне, могуће и његово исправљање. *Ecclesia semper refformanda*. Овде би, поред већ реченог, за нашу ситуацију актуелно, требало навести још и следеће:

1. Разумљивост, а тиме и приступачност, чина Литургије, што се пре свега постиже схватљивим народним језиком, доприноси животворности и пријемљивости богослужбене преображајне моћи. „Јер, како каже Апостол, ако труба да неразговорни глас, ко ће се приправити на бој" (I Кор. 14, 7). О томе је код нас доста говорено и објаш-

њавано. Доказана је догматска легитимност и практична целисходност употребе народног језика у богослужењу. Остаје само прелаз на дело, што, у једној кризи црквености, по инерцији и инертности, заостаје за теоретском увиђавношћу.

2. Активирање црквено-библијске проповеди. (Оно што се понекад, па и доста често, чује са проповедаоница, говорења и говоранције, није права проповед, која треба да буде литургијско *Evangile exrlique*). Проповед је не само важни, него и неопходни (саставни, органски) део Литургије, без које она није потпуна, комплетна. Вход са еванђељем који представља Христа на проповеди, није, као ма шта друго у Литургији, само пуки симбол, већ (треба да буде) реалност. Христос хоће и сада кроз уста проповедника да говори речи Живота. Сами прочитани библијски текст, премда потенцијално садржи реч Божју, није то још за слушаоце. Потребно је тумачење, прилагођавање, а, тиме, и актуализирање. Реч и њено тумачење су комплементарни делови истог обновитељског чина. Проповед припада мистерији Литургије, због чега је, поред активирања, потребна и правилна црквено-литургијска оријентација.

3. Активно учешће верника у Литургији је претпоставка њеног назидатељског збивања. Погрешна је подела на пасивне (народ) и активне (клир и певница) актере у литургијској догађајности. Разне су улоге, али литургијска динамика треба да обухвати све присутне. И то не само у виду припремања литургијских дарова, већ, пре свега, у примању тих дарова, слушању и прихватању онога што Бог кроз Литургију говори и пружа. Учесће је не само физичке, већ и метафизичке природе. Сви „одговарају” на оно чиме их, сакупљене на Литургији у храму, Бог ословљава, како би, по изласку из храма, били бољи него што су пре били, преиначени, обновљени, усавршени, свети.

4. Васпитање (у ствари: обожење, спасење деце и омладине, које је данас у опасној кризи, спада такође, као и усавршавање одраслих, у домен литургијског деловања. Васпитање је, као спасење, акт Божји, а не искључиво људска могућност. Литургија је, отуда, најбоља, а у извесном смислу и једина права веронаука. Она треба да буде не само поука за одрасле, већ и катихеза за децу, наравно, не искључује већ баш укључује и омогућава веронауку у ужем смислу, као наставу. Јер само из развијене црквено-литургијске свести може да се јави потреба за веронауком — тежња и чежња за интелектуалним продубљавањем онога што се литургијским утицајем постигло. Црква која је, у овде означеном смислу, литургијски активна — неће веронаучно пропасти; ако ли је литургијски инертна и пасивна — хоће.

5. Храм, као ограничени и освећени простор, у коме се збива неограничена литургијска драма обнове живота, мора бити, такорећи, дорастао за ову улогу. Све у њему треба да служи палингенесији (поновном рођењу, обнови у Богу). Христово чишћење храма од греховног баласта стална је, увек актуелна, опомена. Доминантна је, па и искључива, обновитељска сила храма. „Ја, каже Св. Златоуст, немам

овде (у храму) операционог ножа, али имам реч Божију оштрију од сваког ножа; немам горких лекарија, али имам св. Причешће лековитије од сваке медицине". Нема се, стварно, у храму ништа до то: Евхаристија и Реч (остало су попратне појаве установљене ради стварања боље атмосфере за деловање чуда Тајне). Али у томе је све што треба, јер може да гради, и стално гради Живу Цркву Божју као духовни храм- успоставља Божје пребивалиште у самим људима, на шта св. ап. Петар мисли кад каже: „И ви као живо камење зидајте се у кућу духовну и свештенство свето, да се приносе приноси духовни, који су Богу повољни кроз уста Исуса Христа" (I Петр. 2,5), а за тим и самим тим, припрема терена за ситуацију кад рукотворног храма неће (требати) бити, јер ће се до те мере оживотворити и одухотворити да „је њему храм Господ Бог Сведржитељ, и Јагње. . . Јер га је слава Божја осветлила, и светиљка је његова Јагње (Агнец Божји, Христос) (Откр. 21, 22—23).

* * *

Прави задатак и смисао Литургије у Цркви на земљи јесте, дакле, обнова црквеног живота, а преко тога и живота уопште, па и саме твари (Обнова твари тесно је повезана са обновом човека: његовим падом у грех је остарела, његовим спасењем ће се обновити). Христом је отпочела, траје, и још предстоји та литургијска обнова. До потпуне обнове. Тај чудесни процес описује Јован у Откривењу: „И рече онај што сеђаше на престолу: ево, све ново творим. . . и видех небо ново и земљу нову. . . И ја Јован видех град свети, Јерусалим нови, где силази од Бога с неба, приправљен као невеста украшена мужу своме. И чух глас велики с неба где говори: ево скиније Божје међу људима, и живеће с њима, и он ће бити народ његов, и сам Бог биће с њима Бог њихов (Откр. 21, 5, 1—3). Овде се не ради о неком новом „стварању из ничега", већ о обнови постојећег, његовом „опрозрачењу" (Булгаков). То је исти свет, али преко Цркве, и прво у Цркви, обновљени литургијским дејством Божјим. Све се укључује у литургијску обнову. И тада кад историја, посредством Литургије, уђе у мета-историју, и Литургија ће, која се сада обавља у уском кругу храма и парохије, ући у мета-литургију, небеску Панургију: „И певаху песму нову говорећи: достојан си да узмеш књигу (живота), и да отвориш печате њезине, јер си се заклао, и искупио си нас (дакле, и преобразио, обновио) Богу крвљу својом од сваког колена и језика и народа и племена, и учинио си нас Богу нашему цареve и свештенике" (Откр. 5, 9—10).

Д и с к у с и ј а

После завршеног предавања о. Мијача први је узео реч протођакон *Момир Лечић* који је рекао:

Ја мислим да овај Симпосион треба да донесе извесне резултате, па чак и извесне предлоге на више црквене факторе, на Свети Си-

нод и Сабор. Што се тиче црквене обнове о којој је било речи, време за њу је стварно зрело. Пре свега мислим да је крајње време да се почне са увођењем српског језика у богослужење. Сматрам да наша Црква нема право да држи народ у незнању, чак шта више у мраку. Ми се заваљамо ако мислимо да наш народ познаје своју веру. Ја тврдим да врло мало зна, не зна чак ни шта значи оно стално понављано „паки и паки”. Чини ми се да чак носимо на својој савести грех ако продужимо да на овај начин и даље радимо. Не мислим на нагло увођење српског језика него на постепено. Ми немамо катихизације, верни ретко долазе у цркву, па и кад верник дође ништа не разумје, а питање је да ли ће сутра доћи, тако да је неуспех у нашем раду сасвим сигуран. Неки можда долазе у цркву да би чули певање црквеног хора, а то је веома мало, на страну проблем што смо и са добрим хорovima веома оскудни. Зато опет подвлачим да би са овог Симпосиона, који је велики скуп, требало да изађу конкретни предлози на више форумe, како би се о овим веома озбиљним стварима расправљало на свим нивоима и како би се пронашла одговарајућа решења.

Јеромонах Атанасије: Ја бих, да тако кажем, загризао једну јабуку, да се не би десило да нам прође овај Симпосион а да се о томе веома важном питању ништа не каже. Пре него што то урадим хтео бих да истакнем да по мом мишљењу овај Симпосион не треба схватити као неки форум који ће да даје предлоге и да доноси резолуције. Боље је да ово буде једна радна група, која ће заједнички да ради, како би кроз то сваки од нас био заквашен проблемима, па ће то онда неминовно наћи ширег одјека и код нас и код других.

А сад да пређем на проблем. О. Мијач је врло лепо говорио о активирању верника, али није, чини ми се, довољно истакао оно што је мој проблем. Ради се, наиме, о чешћем причешћивању верника. Да вам кажем искрено, свети оци и браћо, после једног искуства у живим литургијским срединама, увек ми је тешко кад морам да се вратим са св. Путиром после речи: „Са страхом Божјим, вером и љубављу приступите”, а да нико није приступио Причешћу. Како то драматично доживљавам, боље да и не говорим. Покушаји обнове чешћег причешћивања постоје већ одавно у разним православним срединама, али су на неким местима претворени у пук формалност, као да људи приступају тањиру супе. Но без обзира на те крајности и површности, проблем остаје, и он је већ захватио како се чује и наше православне Србе у Америци. О томе стижу и писма овамо у земљу, понекад врло драматична, у којима се истиче потреба чешћег причешћивања.

Са овим у вези хтео бих да наведем неколико података. По канонима древне Цркве, а они и данас важе, неоправдано неучествовање на три узастопне Литургије повлачи за собом одлучење од Цркве верника или рашчињење свештеника (80 правило Петошестог Сабора);

друго правило Антиохијског сабора каже да сви они који улазе у храм за време Литургије и слушају читање Светог Писма и проповед, а не остају до краја на молитви и не причешћују се, ради тобожње побожности, треба да буду искључени из Цркве (ср. 9 правило Светих Апостола). Црква је доцније ову своју строгост ублажила, тако да није у питању овај или онај дан учествовања на служби, али је у питању менталитет који се, очевидно у новије време, можда од времена турског ропства, уврежио код нас и по коме је могуће причешћивати се само четири пута годишње. У томе се отишло тако далеко да је по многима скоро постало забрањено причешћивање на пример на Ускрс или Педесетницу! На Ускрс зато што следује обавезно разрешење од поста и на Педесетницу што не предходи пост! Ради се о менталитету безусловног повезивања поста и св. Причешћа. Пост је заиста светиња установљена у Цркви од самог почетка и не ради се о умањењу поста, али у ту нераздељиву повезаност поста и причешћивања ја сумњам. Ја доводим под знак питања, и то не напамет, него на основу вековне праксе Цркве, ту непосредну повезаност и условљеност поста и Причешћа. Тиме се не пориче пост, јер наша Црква је „посна“ Црква: четири годишња поста, свака среда и петак, појединачни посни дани, све то када се сабере, дабија се „посни период“ дуг око 200 дана у години. Пост је битна компонента хришћанског живота. Ми смо овде на путу ка брачном чертогу, одвојени од Жениха, желимо сједињење са Њим, и припремамо се за то сједињење постом душе и тела. Дакле, нема спора о посту нити је овде реч о умањењу поста. И све комбинације о некаквом свођењу поста на минимум, не долазе у обзир. Али долази у обзир нешто друго: ослобођење од тог менталитета, од те праксе последњих векова, која није древна пракса Цркве, по којој је свето Причешће подведено под критеријуме телесног поста, практично подређено њему, што значи: Литургија је сведена на неку врсту „запечаћења“ нашег поста!

Шта би у том правцу требало радити? Нека нас за почетак опседне брига да активирамо најпре, рецимо, старије особе које крштавамо, а њих хвала Богу има све више, да почну чешће да се причешћују. Нека то буде на пример уз Велики пост, кад је све олакшано, да се причешћују неодређени број пута, па ако је могуће и сваке недеље. Не ради се овде о укидању припреме за Причешће. Ми смо Срби, хвала Богу, у том погледу веома радикални, држимо пост, али Причешће не би смело да се условљава седмодневним, или петнаестодневним или тродневним постом. Треба оживљавати предиспозиције за стално активно учешће у Литургији и Причешћу, кроз свагдашње уздржавање и живљење по Еванђељу и кроз ослобађање од менталитета да се годишња припрема за свето Причешће своди на недељу дана строгог поста. Један од овде присутних свештеника говорио је на једном богословском скупу о мученичком, мартирском духу и етосу који је у првој Цркви био безусловна и довољна припрема за свето Причешће. После тога у Цркви је преовладао подвижнички, аскетски дух и нарав, као припрема. Тај дух је још увек очуван у нашем народу; народ у том погледу поседује здраво осећање,

које не треба разбијати — да се треба подвизавати пред свето Причешће. Али да ли је подвизавање ако неко не једе, рецимо, зејтин, а истовремено се преједа другим јелима, којих данас има добар избор? Једног руског владикy су довели у Америци да му покажу фабрику за произвођење кајмака од кукурузних зелењака. Без икаквог зејтина, а кајмак изврстан од зелењака! Дакле, не ради се о укидању подвижништва, као сталног припремања за сједињење са Господом и причешће Њиме, него о обнављању активног и најактивнијег учешћа у Литургији, обнови чешћег причешћивања (аплауз).

О. Љубомир Меџановић.: Усвајајући у потпуности речи о.Атаназија хтео бих да се надовежем на предавање о. Мијача: да обнова нашег литургијског живота не може доћи без нашег личног образовања и без проповедања речи Божје. Жалосна је истина да се у многим парохијама наше Цркве реч Божја слабо чује; има случајева где свештеник само прочита Божићну и Ускршњу посланицу у току године, а о истинама Цркве и вере народ уопште ништа не чује. И то је један од крупних разлога што је народ по многим парохијама постао верски индиферентан. А ништа страшније од те индиферентности и млакоће и не познавања своје вере. Отуда велика опасност секташког деловања по нашем народу: живи сам сведок како секташи иду из куће у кућу, агитују, држе предавања и многе загревају за своја секташка веровања... А то бива баш зато што наш народ не познаје своју веру, а не познаје је зато што му се мало проповеда речју и животом. То је и разлог што су нам цркве празне а пуне кафане, као што је речено у предавању. Томе доприноси и недостатак вереке наставе. Ако данас немамо верске наставе, поставља се питање: шта ће бити са будућим подмлатком наше Цркве? Зато сматрам, да би се истина Цркве могла чути кроз проповед и да би дошло до обнове духовног и верског живота, ми сами морамо бити данас добро потковани и верзирани у свим правцима, и као теолози и као свештеници. Света Литургија је незамислива без проповедања речи Божје, без ње би она била окрњена, непотпуна, јер Христос не би био објављен, Христос се не би чуо.

На крају дискусије се и о. Амфилохије сагласио са предавачем и о. Љубомиром, да је проповед заиста органски, саставни део Литургије, али да се треба чувати од увођења неке врсте дуализма између Евхаристије и проповеди (речи, киригме), који може одвести дуализму типичном за протестантизам. У протестантизму је реч, киригма, потиснула, ако не и уништила Евхаристију. Не сме се никад изгубити из вида да је сама Евхаристија — Реч, јер она је Христос и дарује Христа, који је вечни Логос Божји, тј. вечна Реч Божја и најсавршенија проповед Истине и њено откривење и јављање. Наша реч, проповед о тој вечној Речи, не сме бити нешто паралелно са том Речју или аутономно у односу на њу, још мање је она сме собом заменити или потиснути. Она је по својој намени и природи, и треба да буде, само објашњење, тумачење и радосно сведочење о присуству те Речи и о нашем реалном општењу са Њом и причешћу Њоме.